

УДК 612.821-055.2:616-073.7

© Н. О. Козачук, 2010.

ДИНАМІКА ПОТУЖНОСТІ ОСНОВНИХ РИТМІВ ЕЕГ У ПРОЦЕСІ КОНВЕРГЕНТНОГО І ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ У ЖІНОК ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ВЕРБАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ

Н. О. Козачук

Волинський національний університет імені Лесі Українки, кафедра фізіології людини і тварин (завідувач кафедри – д.б.н., проф. Коцан І. Я.), м. Луцьк, Україна.

GENERAL EEG RHYTHMS POWER DYNAMICS DURING CONVERGENT AND DIVERGENT THINKING IN WOMEN WITH DIFFERENT VERBAL CREATIVITY LEVEL

N. O. Kozachuk

SUMMARY

EEG power indexes changes were analyzed in 18-20 years of age women, whose verbal creativity level was estimated according to Gilford test. It was shown, that women with high level of verbal creativity had higher indexes of alpha-rhythm power in rest state and had more expressed alpha-rhythm depression during eyes open state. Non-creative women have delta-rhythm power increase and alpha- and beta-rhythm power decrease during convergent task solving in comparison with open eyes rest state, vice versa – during divergent task solving in comparison with convergent task they had alpha-rhythm power increase and delta-rhythm power decrease.

ДИНАМИКА МОЩНОСТИ ОСНОВНЫХ РИТМОВ ЭЭГ В ПРОЦЕССЕ КОНВЕРГЕНТНОГО И ДИВЕРГЕНТНОГО МЫШЛЕНИЯ У ЖЕНЩИН С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ВЕРБАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ

Н. А. Козачук

РЕЗЮМЕ

Анализировались изменения показателей мощности ЭЭГ у женщин 18-20 лет, у которых определялся уровень вербальной креативности по тесту Гилфорда. Установлено, что у женщин с высоким уровнем вербальной креативности более высокие показатели мощности альфа-ритма в фоновом состоянии и более выражена десинхронизация при открытых глазах. У некреативных женщин во время выполнения конвергентного задания сравнительно с состоянием покоя с открытыми глазами в теменных областях наблюдается возрастание мощности дельта-ритма и уменьшение мощности альфа- и бета-ритма, а во время выполнения дивергентного задания сравнительно с конвергентным наоборот – возрастание мощности альфа-ритма и уменьшение мощности дельта-ритма.

Ключові слова: креативність, дивергентний, електроенцефалографія.

В сучасній електроенцефалографії активно розвивається напрям, пов'язаний з дослідженням особливостей активації та взаємодії ділянок кори у високо- і низькокреативних осіб.

Згідно гіпотези Мартиндейла К. [9] особи з високими креативними здібностями характеризуються більш «гнучкими» процесами активації мозку відповідно до характеру і умов вирішення творчої задачі. Інші автори [10] стверджують, що для більш креативних людей характерна більш локалізована активація кори.

Більшість робіт, пов'язаних з дослідженням креативності, орієнтовані саме на перевірку справедливості цих гіпотез. Мета дослідження: виявлення взаємозв'язку між рівнем вербальної креативності та особливостями фізіологічного забезпечення виконання завдань конвергентного і дивергентного типу, яке проявляється в змінах показників потужності електричної активності кори головного мозку.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У студенток 18-20 років визначався рівень вербальної креативності за тестом Гілфорда. Отримані коефіцієнти вербальної креативності ранжувалися шляхом визначення 25-ої та 75-ої перцентилі. Значення коефіцієнтів вербальної креативності від 40 до 67, які потрапляли в діапазон від 25-ої перцентилі до 75-ої, вважали середніми. А ті, які були меншими від 40 і більшими від 67 трактували як низький і високий рівень вербальної креативності відповідно. В результаті цього було сформовано дві групи досліджуваних: Група-НК (10 жінок з низькими показниками вербальної креативності) і Група-ВК (13 жінок з високими показниками вербальної креативності).

Реєстрація електричної активності кори головного мозку здійснювалась монополярно у 19 відведених за системою 10/20 з використанням референтного об'єднаного вушного електрода. Розрахунок па-

раметрів потужності біопотенціалів ЕЕГ виконувався за програмою апаратно-програмного комплексу «НейроКом» (центр радіоелектронних медичних приладів і технологій «ХАІ-Медика» Національного аерокосмічного університету «ХАІ»; свідоцтво про державну реєстрацію № 6038/2007 від 26 січня 2007 року). Для кожного відведення методом швидкого перетворення Фур'є були отримані значення потужності (мкВ²) ЕЕГ в частотних діапазонах: дельта (0,5-4 Гц), тета (4-8 Гц), альфа (8-13 Гц), бета (13-35 Гц).

Аналіз показників потужності здійснювався в таких експериментальних ситуаціях: стан спокою із заплющеними очима (фон); стан спокою із розплющеними очима; розв'язування завдань конвергентного і дивергентного типів.

Завдання конвергентного типу, використане в нашому дослідженні, було скомпоноване на основі методики «Інтелектуальна лабільність» [3], спрямованого на дослідження інтелектуальної лабільності. Інструкція до завдання і «бланк» завдання подавались досліджуваним на монітор комп'ютера. Час експозиції інструкції становив 5 секунд, час експозиції «бланку» завдання – 3-4 секунд. На виконання всього завдання відводилось 2,5 хвилини. Всього досліджувані виконували 18 завдань. Виконавча частина завдань була дуже простою (підкреслити літеру або цифру, провести лінію, написати коротке слово і т.п.). Завдання дивергентного типу детально завдання описані в [2]. Установка на створення оригінальних відповідей не давалась. Завдання виконувались подумки. Результати виконання фіксувались експериментато-

ром після закінчення реєстрації електроенцефалограм. Для аналізу показників потужності відбирались тільки ті ЕЕГ, які були зареєстровані під час вдалих спроб (хоча б один варіант вирішення завдання) виконання дивергентного завдання.

Отримані результати були опрацьовані з використанням стандартних методів параметричної (t-критерій Стьюдента) та непараметричної (W-критерій Вілкоксона) статистики (залежно від характеру розподілу значень). Вказані процедури обчислювались в MS Excel 2003.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

В результаті проведених досліджень ми виявили відмінності показників потужності ЕЕГ, представлені в тій чи іншій мірі у всіх досліджуваних діапазонах. Під час узагальнення отриманих результатів доцільно, на наш погляд, зупинитись на таких фактах.

Перш за все, нами встановлено, що досліджувані різних груп відрізняються проявом реакції десинхронізації альфа-ритму. У жінок з низькими показниками вербальної креативності у стані спокою із розплющеними очима порівняно зі станом спокою із заплющеними очима зменшення потужності альфа-ритму відмічено тільки в потиличних ділянках обох півкуль та скроневих ділянках лівої півкулі. У жінок з високим рівнем вербальної креативності реакція десинхронізації альфа-ритму має генералізований характер і доповнена зниженням потужності бета- і тета-ритму переважно у центральних і постцентральних ділянках (рис. 1).

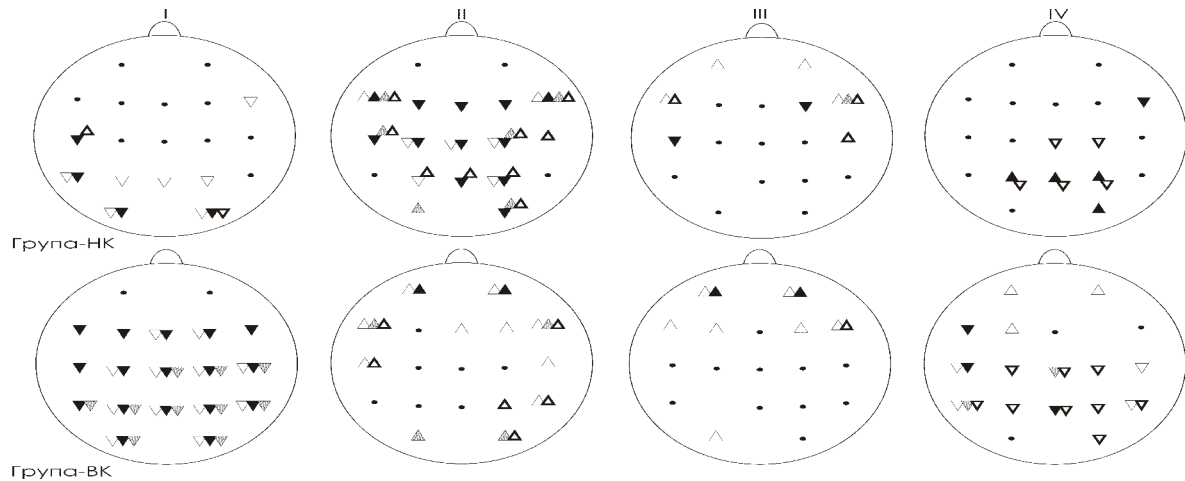

Рис. 1. Зміни потужності ЕЕГ в процесі дослідження.

I – в стані спокою з розплющеними очима порівняно зі станом спокою із заплющеними очима;
 II – під час виконання конвергентного завдання порівняно зі станом спокою з розплющеними очима;
 III – під час виконання дивергентного завдання порівняно зі станом спокою із розплющеними очима;
 IV – під час виконання дивергентного завдання порівняно з виконанням конвергентного завдання.

Стрілки вгору – збільшення потужності, стрілки вниз – зменшення.

Δ∇ - дельта-ритм, ▲∇ - тета-ритм, ▲∇ - альфа-ритм, Δ∇ - бета-ритм.

Варто зазначити, що у креативних жінок в стані спокою із заплющеними очима потужність альфа-ритму в відведеннях F3, F4, C3, C4, T6, P3, P4, O1, O2, Fz, Cz і Pz вища, ніж в групі некреативних жінок. Але в стані спокою із розплющеними очима міжгрупові відмінності у показниках потужності альфа-ритму зникають. За даними [8] вища потужність альфа-ритму у стані спокою із заплющеними очима є хорошим прогнозом диференціювання зовнішніх стимулів.

В той же час у групі-НК в половині досліджуваних спостерігається інверсія потужності альфа-ритму внаслідок відкриття очей. Такі результати свідчать про те, що у жінок з різним рівнем вербальної креативності, різна готовність до сприйняття та обробки інформації – в креативних вища.

Крім того, в групі некреативних жінок варто, на наш погляд, звернути увагу на тім'яні ділянки. Під час виконання конвергентного завдання порівняно зі станом спокою з розплющеними очима в цих ділянках спостерігається зростання потужності дельта-ритму і зменшення потужності альфа- і бета-ритму, а під час виконання дивергентного завдання порівняно з виконанням конвергентного завдання навпаки – зростання потужності альфа-ритму і зменшення потужності дельта-ритму.

Зниження спектральної потужності в альфа-діапазоні разом із зростанням цього показника в низькочастотному діапазоні розглядається як ознака низької ергічності індивіда [1]. Оскільки цей процес відмічений саме в тім'яних ділянках, відносяться до неокортикальних систем уваги [6; 7], то це, скоріше за все, є свідченням того, що в групі некреативних досліджуваних низька ергічність пов'язана з неможливістю концентрувати увагу на завданні та утримувати його до появи самого «бланку» для виконання завдання. Аналіз продуктивності виконання конвергентного завдання показав, що в групі некреативних жінок 60% осіб виконали завдання погано і 40% – на середньому рівні. В той час, як в групі креативних жінок 38,4% осіб показали низьку, 46,2% – середню і 15,4% – високу продуктивність. Також у групі-НК більше, ніж в групі-ВК, виражене зростання потужності дельта-спектру, що може свідчити про розвиток непродуктивного напруження [4], яке не відповідає реальній складності завдання. Можна говорити, що в цій групі нейрофізіологічне забезпечення інтелектуальної діяльності здійснювалося за механізмом надлишковості і «нерациональності».

У креативних жінок порівняно з некреативними відмічена більше виражена динаміка потужності, пов'язана зі зміною типу виконуваного завдання (дивергентне/конвергентне) (див. рис. 1). Ці зміни стосуються більшою мірою бета- і дельта-діапазону. При чому в передніх (лобових) відділах спостерігається зростання потужності бета-ритму, а в центральних і постцентральных – зменшення потужності дельта-

ритму. Звертає на себе увагу те, що поступове зростання потужності бета-ритму у креативних жінок спостерігається протягом всього дослідження у трьох зонах: лівій передній лобовій, правій передній лобовій та лівій задній лобовій (див. рис. 1). Саме лобові ділянки забезпечують переключення з однієї мислительної операції на другу, динамічність мислення та контроль утримання цілей діяльності і сприйняття інформації [5; 11]. Загалом таку динаміку потужності у креативних досліджуваних можна назвати більш раціональною і «адекватною», що і забезпечує кращу продуктивність (кількість запропонованих варіантів вирішення завдання) і оригінальність виконання дивергентних завдань. В групі креативних жінок 7,6% осіб виконали дивергентне завдання з низькою продуктивністю, 46,2% – з середньою, 46,2% – з високою; в групі некреативних 40%, 40% і 20% відповідно. Що ж стосується оригінальності виконання дивергентного завдання, то оригінальні відповіді запропонували 38,4% жінок групи-ВК і 10% жінок групи-НК.

Отже, проведені нами дослідження не підтвердили повною мірою ні одну із вище згаданих гіпотез.

ВИСНОВКИ

1. У жінок з різним рівнем вербальної креативності відмічена різна готовність до сприйняття та обробки інформації. У жінок з високим рівнем вербальної креативності вона вища, про що свідчать вищі показники потужності альфа-ритму у стані спокою із заплющеними очима та більше виражена його десинхронізація під час спокійного споглядання.

2. У жінок з низькими показниками вербальної креативності нейрофізіологічне забезпечення конвергентного і дивергентного мислення здійснюється за механізмом непродуктивного напруження.

3. У креативних жінок порівняно з некреативними відмічена більше виражена динаміка потужності, викликана зміною типу виконуваного завдання (дивергентне/конвергентне).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодунов М. В. Структура формально-динамических особенностей активности личности / М. В. Бодунов // Вопросы психологии. – 1977. – №5. – С. 129-137.
2. Особливості потужності ЕЕГ у чоловіків з високими і низькими показниками оригінальності дивергентного мислення / І. Я. Коцан, Н. О. Козачук, Т. Я. Шевчук [та інші] // Таврический медико-биологический вестник. – 2009. – №4 (48). – Т. 12. – С. 91–95.
3. Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других / [составители Р. Римская, С. Римский]. – М.: АСТ-ПРЕСС, 1997. – 376 с.
4. Украинцева Ю. В. Уровень личностной тревожности и независимости у лиц с разной пространственно-временной организацией биопотенциалов мозга / Ю. В. Украинцева, М. Н. Русалова // Журнал высшей нервной деятельности. – 2004. – Т. 54. – № 3. – С. 331–339.

5. Цветкова Л. С. Мозг и интеллект: Нарушение и восстановление интеллектуальной деятельности / Цветкова Л. С. – М.: Просвещение – АО «Учеб. лит.», 1995. – 304 с.

6. Міжпівкулеві взаємодії викликаних потенціалів кори головного мозку в умовах мимовільної та довільної уваги (статевий аспект) / С. Є. Швайко, О. Р. Дмитроца, І. П. Кузнецов [та інші] // Труды Крымского государственного медицинского университета им. С. - И. Георгиевского. – 2007. – Т. 143. – № 4. – С. 101–105.

7. Challenging the anterior attentional system with a continuous performance task: a functional magnetic resonance imaging approach / F. Hager, H. P. Volz, C. Caser [et al.] // *Europ. Arch. Psychiatry Clin. Neurosci.* – 1998. – V. 248. – P.161–170.

8. Event-related desynchronization in the alpha band and the processing of semantic information / W. Klimesch, M. Doppelmayr, T. Pachinger [et al.] // *Cognitive Brain Res.* – 1997. – V. 6. – № 2. – P. 83–94.

9. Martindale C. Biological bases of creativity. *Handbook of Creativity.* / Henry Clinton Martindale. – Ed. Sternberg R. Cambridge, U.K.: Cambridge Univ. Press. 1999: 137–152.

10. Neubauer A. C., A. Sensitivity of alpha band ERD to individual differences in cognition / A. C. Neubauer, A. Fink, R. H. Grabner // *Prog. Brain Res.* – 2006. – V. 159. – P. 167–178.

11. Links Prefrontal activation due to Stroop interference increases during development an event-related fNIRS study / M. L. Schroeter, S. Zysset, M. What [et al.] // *Neuroimage.* – 2004. – V. 23. – № 4. – P. 1317–1325.